

Szociális emlékezet: A történelem szociálpszichológiája

BEVEZETŐ

László János

a pszichológiai tudomány doktora, az MTA Pszichológiai Kutatóintézete tudományos tanácsadója,
a PTE BTK Pszichológiai Intézet igazgatója – laszloj@mtapi.hu

Szociálpszichológia és történettudomány között – minthogy mindketten az emberi cselekvések mozgatórugóival foglalkoznak – sok affinitás, mindazonáltal kevés gyakorlati érintkezés van. A történelem évszázadokig a történettudomány terepén volt. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a társadalmi csoportok lelkiállapotára vonatkozó szociálpszichológiai szempontú elemzések, melyek történelmi folyamatokhoz kapcsolódtak a szociálpszichológiai jelenségeket, ne születtek volna. Elegendő itt egy közeli példára, Bibó István munkásságára, különösen *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című tanulmányára utalni (Bibó, 1986), amely Szűcs Jenő (1973) kelet-európai történelmi régiókról szóló művének is alapjául szolgált. Történelmi eseményekkel, korszakokkal, szereplőkkel kapcsolatos kutatások is folytak, amelyek a történelmi tárgyokról a társadalomban élő képet térképezték fel, abból az előfeltevésből kiindulva, hogy e nézetek szerveződéséből a társadalmi beállítódásokra, ítéletekre, végső soron magára a várható társadalmi viselkedésre következtethetünk (pl. Csepeli, 1985, Hunyady, 1996). A fenti példából kitűnik, hogy szemben a történettudománnyal, ahol maga a történelmi folyamat a magyarázat tárgya (s ebben a magya-

rázatban szociálpszichológiai szempontok esetenként szerepet kaphatnak), a szociálpszichológia szempontjából a történelem mint kortárs reprezentációs forma, mint ismeret jelenik meg, amelynek szerveződési formái alapján más szociálpszichológiai jelenségeket, például a várható társadalmi viselkedést kívánjuk magyarázni, illetve előre jelezni.

A magyarázat típusai

A szociálpszichológiai elméletalkotás és kutatás módszertanának fenti példája a természettudományos oksági magyarázat elvére épül. Azt feltételezi, hogy a megmagyarázandó esemény, például az ítéletalkotás vagy a viselkedés, levezethető korlátozott számú oki tényezőből, például a történelmi nézetek szerveződési mintáiból. Ez a fajta oksági gondolkodás a történelemtudományban is fellelhető, ahol a történelmi események pusztá bemutatásán túl az események közötti kapcsolatok bemutatásának igénye is megfogalmazódik. A természettudományos oki magyarázatok klasszikus példája Alexis de Tocqueville (1993) műve az amerikai demokráciáról, amelyben az empirikusan általánosított törvényekből levezetett magyarázatokra számtalan példát találunk. Az amerikai demokrá-

cia kialakulását illető oksági lánc elemei például a telepeseket kemény próbák elé állító fizikai környezet, az egyszerű társas világ, a kormányzati intézmények hiánya, amelyek együttesen arra indították a polgárokat, hogy szövetkezzenek és egyesületekben működjenek együtt. A közös célok érdekében létrehozott önkéntes egyesületek azután kialakították a demokrácia szempontjából lényeges készségeket és technikákat. Tocqueville munkája nem nélkülözi a pszichológiai általánosításokat sem. Az egyesülés jótékony hatását például az alábbi pszichológiai következményekben ragadja meg:

„Amennyiben egy egyesület képvisel egy álláspontot, az adott nézetnek egyre világosabbnak és pontosabbnak kell lenni. A nézet támogatókat vonz, és bevonja őket az ügybe. A támogatók megismerkednek egymással, és az együttes támogatás növeli a lelkesedést. Az egyesület különálló gondolkodások energiáit egyesíti, és ezeket az energiákat egy világosan megjelölt cél irányába tereli.” (Tocqueville, 1993, 190. o.).

A tudományos magyarázat úgynevezett „racionális” formája, amely empirikus törvények helyett az eseményekben kifejeződő gondolat megragadását tekinti az események magyarázatának, Dilthey (1975) szellemtörténetében bontakozott ki. Collingwood (1987, 214. o.) szerint „a történettudományban a felfedezendő tárgy nem maga az esemény, hanem az eseményben kifejeződő gondolat. A gondolat felfedezése egyszersmind a gondolat megértését is jelenti”. Ez a megértés nemcsak az események közötti kapcsolatokra, hanem a cselekvői diszpozíciók és szándékok közötti kapcsolatok felfedezésére is irányul, vagyis annak megállapítására, hogy mitől válik egy történeti cselekvés racionálissá. Míg a szellemtörténeti irányzat a történettudományban jelentős irányzattá vált, a Dilthey-i *megértő lélektannak* a szociálpszicholó-

giában kevés babér termett, s ez a körülmény a két tudomány kölcsönös reflexióját a racionális magyarázat paradigmájában gyakorlatilag kizárta.

Az elmúlt évtizedekben azonban a társadalomtudományokban, így a történettudományban (White, 1973, 1997, Hull, 1975, Carr, 1999, Gyáni, 2000) és a szociálpszichológiában is (Sarbin, 1986, Bruner, 1986, László, 1999) kialakult egy sajátos megközelítés, amely a társadalmi tudás, így a történeti tudás magyarázatában az elbeszélés vagy narrativitás sajátosságait hangsúlyozza. A narratív magyarázat elve Hayden White (1997, 134. o.) sarkított megfogalmazásában kimondja, hogy „...ezek az események nem azért valósak, mert megtörténtek, hanem először is azért, mert emlékezésre méltónak ítéltettek, másodsor pedig azért, mert képesek maguknak helyet találni az eseményeknek egy kronologikusan rendezett sorában”. Ebben a fogásban a történész által alkotott narratívum maga a történeti magyarázat. A történeti elbeszélés tehát szociális konstrukció eredménye, de olyan szociális konstrukcióé, amely az elbeszélést mint önálló törvényekkel rendelkező megismerési (kognitív) eszközt alkalmazza. A narratívum érvényessége hitelességétől, valóságosságától, koherenciájától függ, ami viszont a narratív struktúrák – idő, cselekmény, szereplők, perspektíva, elbeszélői szándékok, értékelés – megfelelő alkalmazásán múlik. A narratívum paradoxona, hogy egyszerre lett az emberek univerzálisan érvényes kognitív működésmódja és e működésmód által létrehozott, szociálisan érvényesített illetve fenntartott tudásforma (vö. Pléh, 2001). A narratívumnak ez a kettős természete a Dilthey-féle szellemtörténeti kísérlet óta először hoz létre termékeny érintkezési pontokat a történelem és szociálpszichológia között. Lehetővé teszi, hogy a történelmi elbeszélés mint magyarázat vagy interpre-

táció elemzésébe pszichológiai tartalommal rendelkező kognitív struktúrákat vesszünk be: a történeti diskurzus elemzését visszakapcsoljuk az empirikus adatokhoz.

Történelem és szociálpszichológia narratív metszéspontjában két klasszikus szociálpszichológiai kutatási terület, a kollektív emlékezet és az identitás problémáinak újrafogalmazására nyílik lehetőség (Kónya et al., 1998, Pataki, 2001). A szociálpszichológiában sorra jelennek meg azok a monográfiák, amelyek a történelem szociális, emlékezeti konstrukciójának kérdéseivel foglalkoznak (például Pennebaker, Paez

és Rimé, 1997, Laurens, Roussiau, 2002), illetve a nemzeti-etnikai csoporthoz tartozás, a csoportidentitás és a csoporttörténet összefüggéseit tárják fel. Az európai szociálpszichológiai társaság 2002-es San Sebastian-i kongresszusán négy szimpózium is a történelem emlékezeti és csoportlélektani kérdéseivel foglalkozott. A jelen válogatás a hazai történészek és szociálpszichológusok kutatásaiból nyújt ízelítőt. A tanulmányok betekintést nyújtanak azokba a hazai műhelyekbe, ahol az új elméleti kereteket és eljárásokat elsősorban a magyar történelem folyamatára alkalmazzák.

IRODALOM

- Bibó István (1986) A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In uő., *Válogatott tanulmányok*. 2. kötet (1945-49), Magvető, Budapest
- Bruner, Jerome (1986) *Actual Minds, Possible World*, Harvard University Press, Cambridge
- Carr, David (1999) A történelem realitása In: N. Kovács Tímea (vál.) és Thomka Beáta (szerk.) (2000) *A kultúra narratívái. Narratívák* 3. 69-84. Kijárát, Budapest
- Collingwood, Robin George (1987) *A történelem eszméje*. Gondolat, Budapest
- Csepeli György (1985) *Nemzeti tudat és érzésvilág*. Műzsák, Budapest
- Dilthey, Wilhelm (1975) *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Gondolat, Budapest
- Gyáni Gábor (2000) *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág, Budapest
- Hull, D. C. (1975) Central Subjects and Historical Narratives. *History and Theory* 14, 253-274.
- Hunyady György (1996) *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Akadémiai, Budapest

- László János (1999) *Társas tudás, elbeszélés, identitás. A társas tudás modern szociálpszichológiai elméletei*. Scientia Humana – Kairosz, Budapest
- Laurens, S. – Roussiau, Nicolas (2002) *La mémoire sociale*. PUR, Rennes
- Nora, Pierre (1999) Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas*. 3. 142-158.
- Pataki Ferenc (1998) Kollektív narratívumok és a csoportidentitás. In Kónya Anikó et al. (szerk.), *Kollektív, társas, társadalmi*. Akadémiai, Budapest
- Pennebaker, James W. – Paez, Dario – Rimé, Bernard (1997) *Collective Memory of Political Events*. Erlbaum, Mahwah, N. Y.
- Sarbin, T. R. (1986) The Narrative as a Root Metaphor for Psychology. In Theodore R. Sarbin (ed.) *Narrative Psychology. The Storied Nature of Human Conduct*, Praeger. New York
- Szűcs Jenő (1973) *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. Magvető, Budapest
- Tocqueville, Alexis de (1993) *Amerikai demokrácia*. Európa, Budapest
- White, Hayden (1997) *A történelem terhe*. Osiris, Bp.